

DIIS · DANSK INSTITUT FOR INTERNATIONALE STUDIER

Strandgade 56, 1401 København K
tlf: 32 69 87 00, fax: 32 69 87 87
e-mail: diis@diis.dk, web: www.diis.dk

Interkulturel dialog i praksis

Analyse af et dialogprojekt mellem unge fra Jordan, Egypten og Danmark

Af senioranalytiker Marie-Louise Koch Wegter og forskningsassistent Karina Pultz

Executive summary	3
1. Indledning	5
2. Dialogambassadør-projektet	6
3. Metode	8
4. Gensidige forestillinger: begrænset viden og udbredte negative fordomme	10
5. Dialogens resultater: Menneskeliggørelse og opgør med udvalgte fordomme – men ikke med generaliseringer	11
Fortællinger om faktuelle forhold	12
Helhedsoplevelsen	14
Rammer for dialogen	15
Generaliseringer fra ambassadørerne til den bredere "anden"	16
6. Konkluderende analyse	17
Annex 1 Dialogaktiviteter – forklaring på lege og beskrivelse af et dialogmøde.	20
Litteratur	22

Executive summary

Intercultural dialogue is a current buzz-word in international politics. Conferences are dedicated to the subject. Inspired by philosophers like Jürgen Habermas, politicians point to dialogue as the way forward when discussing global value clashes like the cartoon crisis. Critics have pointed to the dilemmas of establishing an equal dialogue inspired by Habermas in an inherently unequal world. The attempt to scrutinize how dialogue works in practice is, however, rarely made. In 2009, the Danish Youth Council (DUF) in cooperation with the Danish Ministry of Foreign Affairs decided to develop a mini-lab for dialogue between youth from Denmark, Egypt and Jordan. The pilot project "Dialogue ambassadors" had as its objective, not to foster dialogue per se, but to "develop effective methods for dialogue" – effective dialogue being one that creates a better insight in and understanding of the attitudes and opinions of "the others". Analysts from the Danish Institute for International Studies (DIIS) agreed to monitor the activities and talk to participants in order to analyze the dialogue and its results: Did participants gain meaningful new insights and understanding from the activity, and did they experience a change in how they perceive "the others"? "The others" in this context understood in simple terms as either the Danes or the Jordanians/Egyptians.

The project selected and trained 38 young people active in civil society in Jordan, Egypt and Denmark. Half of the persons participating from Denmark had a Muslim background. In groups of 4-5 ambassadors with all nationalities represented in each, the ambassadors conducted dialogue sessions of typically 2-3 hours using interactive dialogue games for groups of youth in universities, schools, youth clubs and NGOs in Denmark, Jordan and Egypt. Activities were implemented in two phases: First phase in Denmark covered 35 activities for a total of around 750 young people. DIIS followed seven activities and interviewed 24 participants. Second phase covered 11 activities in Jordan, 12 activities in Egypt and 13 activities in Denmark for a total of approximately 680 young people. DIIS conducted interviews with 16 participants from 4 activities in Jordan, 12 participants from 4 activities in Egypt, and 11 participants from 3 activities in Denmark. Semi-structured interviews were conducted with participants before and after the activity and lasted around 20 minutes each.

There are numerous methodological difficulties involved in this type of analysis. Respondents were typically selected beforehand by the institutions themselves, which very likely has resulted in an overweight of respondents perceived as good representatives for the institution, i.e. the intelligent or the ones with a positive attitude to this kind of activity. The interviews are a snapshot of an evolving reality, and it is impossible to know how the same questions would be answered the next day or month. Especially in Jordan and Egypt, respondents tended to downplay critical remarks towards Danes in the initial interview. In return, preconceived critical attitudes were often very clearly expressed in the last interview as they could then be packaged in a new and more positive perception of Denmark/Danes. The same dynamic was detected in Denmark, where respondents were much more explicit about previously held prejudices against Muslims/Arabs in the last interview, whereas these were rarely expressed or thought of in the first interview.

The interviews - mainly the interviews after the activities – revealed that people-to-people dialogue among ordinary youth in Denmark, Jordan and Egypt is taking place on a backdrop of very limited mutual knowledge combined with rather substantial mutual prejudices. In all three

countries, however, there is a clear tendency that respondents felt more sympathy for and a closer kinship to youth from Denmark and Egypt/Jordan respectively after the activity.

The study defines three determining factors for this result: 1. That participants gained concrete new insights which had an impact on their perception of "the other" in casu – in Jordan and Egypt - about Muslims' rights in Denmark and circumstances related to the issue of the Danish cartoons and - in Denmark – about the impact of religion in society and for the individual. 2. Nonverbal impressions were found to be as important as new insights in affecting opinions. Danish participants were convinced that devout Muslims are not fanatics by meeting a devout Muslim who in appearance, humor etc. resembles themselves. Jordanian and Egyptian participants changed their perception of Denmark as a hostile country based on the friendliness, respect and interest demonstrated by the Danish dialogue ambassadors, the equal participation of Danish Muslims in the group etc. 3. Finally, it was of essential importance to the outcome that the dialogue ambassadors through a combination of interactive methods and willingness to put their own private experiences and attitudes on display created a space for a dialogue characterized by openness, honesty and trust. Participants felt they were listened to, and they felt free to speak.

An example of a successful dialogue? Well, if we apply Habermas' normative criteria for dialogue, then it is hardly even relevant to speak of a dialogue. The project setting of four or five trained dialogue ambassadors initiating a dialogue with a classroom of 30 students does not live up to the prerequisite of entering into the dialogue on equal terms, for instance. Furthermore, as our interviews showed, most of the participants far from lived up to Habermas' ideal of mutual recognition when they *entered* the activities. They had, however, gotten a little closer to this ideal of mutual recognition, it seems, as a *result* of the activity. To push it to extremes, to many of the Danes, the Arab world had changed from being inhabited by irrational, religious fanatics to a region of multiple attitudes and ways of life, where even the religious makes sense. To the Egyptians and Jordanians, Denmark, a source of irrational hostility and hatred towards Muslims, had become a place to possibly make new friends.

Even though the project does not in itself provide an example of dialogue in Habermas' sense of the concept, it arguably contributes to provide the basis for such a dialogue to take place by clearing misunderstandings, prejudices and establishing a new sense of mutual recognition. The project could also be viewed as a very good example of "New Public Diplomacy" or "Social Diplomacy" where mutual sympathies across cultures are seen most efficiently to be established through dialogue and relation building.

1. Indledning

"*Dialog – det er noget med at prøve at forstå det man ikke forstår – og få tingene nuanceret, så det hele ikke er så sort/hvidt*". Sådan sagde en af Dansk Ungdoms Fællesråds (DUF) dialogambassadører under et interview inden DUF's dialogprojekt satte i gang i august måned 2009. Citatet illustrerer de forventninger til dialog, som blandt andet ligger til grund for, at der de seneste år på globalt plan er iværksat en lang række dialoginitiativer med henblik på at fremme forståelse og tolerance mellem forskellige kulturer og religioner. Det er antagelsen, at dialogen kan nedbryde stereotyper, nuancere holdninger og fremme gensidig forståelse og tolerance.

Dialogprojekter mellem Vesten og den arabiske verden har nydt særlig fremme efter den 11. september 2001, blandt andet under EU's Anna Lindh Foundation, FN's Alliance of Civilizations og nationale programmer som Det Arabiske Initiativ i Danmark. Både politikere og praktikere, men også teoretikere har argumenteret for, at en åben og ærlig dialog mellem kulturer kan bidrage til at forebygge konfrontation på tværs af kulturer og værdisystemer. Indenfor forskningsdisciplinen International Politik har man især trukket på den tyske idehistoriker Jürgen Habermas for at fremhæve potentialet for kommunikative handlinger i den offentlige sfære (Lynch, 2005; Pace, 2005; Malmvig, 2005). I det akademiske tidsskrift *Mediterranean Politics* er disse habermasiansk inspirerede interkulturelle dialogprojekter blevet diskuteret og en række forskere har pointeret konflikter mellem Habermas' normative kriterier for dialogen og den politiske iscenesættelse af dialogen i Euro-middelhavssamarbejdet (Malmvig, 2005; Del Sarto, 2005; Pace 2005).

Disse analyser bevæger sig imidlertid på et statsligt og institutionelt makroniveau, og anfægter som sådan de politiske diskurser som dialogprojekter indgår i. Men der har været meget få forsøg på at undersøge dialogen i praksis. Ambitionen i herværende undersøgelse er at undersøge, hvorvidt et af disse habermasiansk inspirerede dialogprojekter i praksis virker efter hensigten og under hvilke omstændigheder den virker eller ikke virker.

I starten af 2009 blev det i et samarbejde mellem Udenrigsministeriet og Dansk Ungdoms Fællesråd (DUF) besluttet at iværksætte en slags dialog-laboratorium i form af et pilot-dialogprojekt mellem unge fra Jordan, Danmark og Egypten, der ville have som sit primære formål ikke at skabe dialog – men *at udvikle effektive metoder til dialog*. Projektet definerede effektiv dialog som dialog, der gensidigt skaber en bedre, mere nuanceret indsigt i holdninger og synspunkter, som gensidigt giver en bedre forståelse for de bagvedliggende faktorer for disse holdninger og synspunkter.

Analytikere fra Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) indgik ved projektets start i et samarbejde med DUF om at gøre det halsbrækkende forsøg på at undersøge effekten af dialogen ved at monitorere og evaluere dialogen og de dialogmetoder, der skulle afprøves under projektet. Der er således ikke tale om en projektevaluering i klassisk forstand, idet der udelukkende fokuseres på en analyse af selve dialogen i projektet, og ikke projektadministration, - implementering, omkostningseffektivitet mv.

Vi har valgt at offentliggøre resultaterne af undersøgelsen, eftersom den på to områder vurderes at være af bredere interesse og værdi for andre, der arbejder med dialog og kommunikation mellem Danmark og den arabiske verden. For det første giver undersøgelsen

et værdifuldt indblik i de gensidige perceptioner, som præger unge mennesker fra Danmark, Egypten og Jordan, og dermed tegner en af de rammebetingelser, der er gældende for kommunikation og dialog i forhold til disse målgrupper. For det andet belyser undersøgelsen effekten af nogle specifikke kommunikative processer, der kan have interesse for alle, der arbejder med kommunikation og public diplomacy generelt.

Rapporten består i en indledende kort beskrivelse af projektet (afsnit 2), en gennemgang af analysemetode (afsnit 3), en beskrivelse af undersøgelsens resultater for så vidt angår de gensidige perceptioner vi fandt hos vores informanter (afsnit 4), en gennemgang af de resultater af dialogprojektet, som kunne registreres hos dialogdeltagerne (afsnit 5) og en konkluderende analyse af resultaterne (afsnit 6).

Undersøgelsen er gennemført af senioranalytiker Marie-Louise Wegter og forskningsassistent Karina Pultz. Rapportens indhold og konklusioner er forfatterens ansvar alene. Ulla Christensen og Cecilie Barner Mathiasen, begge studerende på DIIS, har bistået med interviews i Danmark. I Egypten gennemførtes interview i samarbejde med Mette Tørslev, monitoreringskonsulent på DUF, og i Jordan bistod studerende Cecilie Hahn Petersen med gennemførelse af interviews.

2. Dialogambassadør-projektet

Udenrigsministeriet oprettede i efteråret 2008 en "task force for relationer til den muslimske verden" med henblik på efter tegningsagen i 2005/6 og genoptrykningsagen i 2008 at styrke Danmarks relationer til befolkningerne i den muslimske verden. DUFs pilotprojekt "Dialogambassadører" er finansieret som led i dette arbejde.

DUFs dialogprojekt har til formål at " - at udvikle effektive metoder til dialog. Med effektiv dialog menes dialog, der gensidigt skaber en bedre, mere nuanceret indsigt i holdninger og synspunkter, som gensidigt giver en bedre forståelse for de bagvedliggende faktorer for disse holdninger og synspunkter – det være sig individuelle, kulturelle, samfundsmæssige, politiske, etc. – samt gensidigt øger tolerancen for eksistensen af forskelle i holdninger og synspunkter. Dialogen vil i nogle tilfælde kunne bidrage til gensidigt at flytte eller nuancere holdninger."

"Dialogambassadører" er frivillige, organisationsaktive, unge mellem 18 og 30 år fra Jordan, Egypten og Danmark, der efter en ansøgningsprocedure er blevet tilknyttet projektet. I alt 38 dialogambassadører har været engageret i projektet – hvoraf ca. en fjerdedel er fra Jordan, ca. en fjerdedel fra Egypten, ca. en fjerdedel er danskere af etnisk dansk oprindelse og ca. en fjerdedel er danskere med anden etnisk og muslimsk baggrund.

I hold bestående af 4-5 dialogambassadører - med minimum en jordaner, en egypter og to danskere, hvoraf en med muslimsk baggrund - er der under projektet gennemført dialogaktiviteter på skoler, gymnasier, universiteter, ungdomsforeninger og NGO'er i Jordan, Egypten og Danmark.

Under dialogaktiviteterne, der varede mellem 1½ og 6 timer (men oftest omkring 2-3 timer) tog dialogambassadørerne typisk udgangspunkt i et emne; religion, familiforhold eller politisk deltagelse. Ved hjælp af en række dialoglege (eller dialogmetoder) blev de deltagende unge (grupper på alt mellem 8 og 40 unge) aktiveret i en meningsudveksling om emnet. (Se eksempler på dialog-lege og beskrivelse af et faktisk dialogmøde i Cairo i annex 1). Der var i

sagens natur ikke to grupper der gennemførte aktiviteten på samme måde. Emner varierede, ligesom de metoder, der blev taget i brug, var forskellige fra gruppe til gruppe.

Projektet blev gennemført i to faser. Første fase fandt sted i august 2009 og bestod udelukkende af dialogaktiviteter i Danmark. I alt blev 35 dialogaktiviteter for ca. 750 danske unge gennemført som led i første fase. Anden fase fandt sted i oktober 2009 og bestod i dialogaktiviteter i Danmark (men ikke de samme steder som i første fase) samt i Jordan og i Danmark. I alt gennemførtes i anden fase 13 dialogaktiviteter i Danmark, 11 aktiviteter i Jordan og 12 aktiviteter i Egypten for sammenlagt ca. 680 unge. I alt er der i løbet af projektets to faser gennemført 71 dialogaktiviteter for sammenlagt ca. 1430 unge.

DUF har under projektet stået for træning af dialogambassadørerne under to træningsseminarer i hhv. Danmark og Jordan forud for 1. og 2. fase af projektet.

Første fases dialogaktiviteter i Danmark var præget af, at dialogambassadørerne havde haft fire dage på et seminar i Haslev til:

- for halvdelens vedkommende absorbere at være i Danmark for første gang,
- lære 37 andre dialogambassadører at kende,
- finde sammen socialt og arbejdsmæssigt i de sammensatte grupper af 4-5 personer,
- blive undervist i en "dialogmetode" (retorik, konfliktløsning eller forumteater)
- og med sin gruppe (som for fleres tilfælde allerede var fuld af personkonflikter) forberede en totimers dialogsession, som man på femte-dagen skulle starte med at rejse Danmark rundt med og dagligt engagere et eller to hold af 20-30 unge..

Ikke overraskende følte ambassadørerne sig derfor generelt på relativt gyngende grund under første fases dialogaktiviteter. De klammede sig til de tillærte metoder og dialoglege og de lagte tidsplaner. Og de holdt en sikker distance til det hele ved ikke selv at involvere sig i aktiviteterne, men udelukkende fungerede som facilitatorer. Resultatet blev, at der fandt en til tider interessant dialog sted mellem de danske elever, men at disse næsten aldrig fik eksempler på, hvordan egyptere eller jordanere tænkte eller mente om aktivitetens tema. Det var derfor stærkt begrænset, hvad der var af "interkulturel dialog" at observere eller undersøge i projektets første fase.

I erkendelse af første fases begrænsninger med hensyn til overhovedet placere sig inden for rammen af interkulturel dialog, tilrettede DUF det næste træningsseminar forud for anden fase af projektet – der jo nu foruden Danmark også skulle foregå i Egypten og Jordan – således, at der kom fokus på at få grupperne til at fungere bedre, give dialogambassadørerne større sikkerhed i forhold til metodernes anvendelse og ikke mindst på at få dialogambassadørerne til personligt at kaste sig ind i dialogaktiviteten med deres egne holdninger og livsfortællinger.

I anden fase kunne herefter observeres en egentlig meningsudveksling mellem deltagere og ambassadører, hvor det gav mening at undersøge, hvorledes denne meningsudveksling oplevedes af deltagerne.

Dialogambassadørprojektet præsenteres som et dialogprojekt, men det må erkendes, at den dialogsituation, som dialogambassadørerne skaber på skoler m.v. i løbet af projektet grundlæggende er en konstrueret situation, der ikke umiddelbart kan siges at leve op til grundlæggende kriterier for ligeværdig og gensidig dialog: Dialogambassadørerne er fire-fem unge, der skal skabe dialog med en klasse på op til 30-40 unge (ofte dog også mindre – 10-15

stykker). Ambassadørerne er udvalgt på grund af, at de i udgangspunktet er ressourcestærke, velformulerede unge. De har modtaget træning i dialogteknikker, og de har været igennem et intenst forløb sammen med andre dialogambassadører fra to andre lande end deres eget hjemland. Ofte foregår aktiviteten i en dobbelttime på en skole eller et gymnasium, hvorved det nemt kommer til at fremstå som om dialogambassadørerne overtager undervisningen. Selvom DUF har et formål om at udvikle metoder til *gensidigt* berigende dialog, må det erkendes, at projektet i de enkelte aktiviteter i høj grad ligger an til, at det er *deltagerne* – og kun sekundært dialogambassadørerne – der i den konkrete situation skal få noget ud af dialogen i form af ny indsigt og forståelse.

I selve sin konstruktion harmonerer projektet dermed dårligt med Habermas' idealer for dialogen som en gensidig kognitiv læreproces mellem ligeværdige partnere i et magtfrit rum. (Malmvig 2005; Pace 2005).

Spørgsmålet er så, om dialogprojektet på trods heraf alligevel lever op til sit formål i forhold til den overordnede målsætning om at skabe øget gensidig forståelse.

3. Metode

Det centrale spørgsmål for analysen af dialogen i projektet har været at forstå hvordan deltagerne oplever dialogaktiviteterne, herunder om deltagelse i aktiviteten har influeret deres forståelse og opfattelse af "den anden"

Dette spørgsmål er søgt belyst gennem kvalitative interviews med deltagere fra et udsnit af dialogaktiviteterne i hver fase. I første fases aktiviteter i Danmark interviewedes 24 deltagere fordelt på 6 skoler og 4 hold af ambassadører, der anvendte forskellige dialogmetoder. I anden fase blev der lavet interviews med 16 deltagere til 4 forskellige dialogaktiviteter fordelt på to private skoler med 8 elever i alderen 14-16 år, og to NGO'er med 8 deltagere i alderen 21 – 27 år. I Egypten blev 12 deltagere i alderen 14 – 32 år interviewet i forbindelse med 4 forskellige dialogaktiviteter fordelt på et universitet i Alexandria og tre NGO'er i Cairo. Tre forskellige hold dialogambassadører blev fulgt i både Jordan og Egypten. I Danmark interviewedes 11 deltagere i alderen 18-19 år fordelt på tre gymnasier. Det samme hold dialogambassadører gennemførte alle tre aktiviteter, der blev fulgt i Danmark.

I Danmark forløb interviewene som et ½ times fokusgruppeinterview med typisk fire deltagere (informanter) forud for aktiviteten, efterfulgt af ca. 15-20 minutters individuelle interviews med de samme deltagere umiddelbart efter aktiviteten.

I Jordan og Egypten blev der på grund af behovet for tolkning ikke gennemført fokusgruppeinterview, men derimod 10-20 minutters individuelle interviews med deltagere forud for aktiviteten efterfulgt af ca. 15-20 minutters interviews umiddelbart efter. På grund af forsinkelser i programmet måtte vi dog to steder aflyse forinterviews og udelukkende gennemføre interviews efterfølgende.

Alle interviews foregik som semistrukturerede interviews ud fra en spørgeramme. Før aktiviteten centreredes spørgsmålene sig om forventninger til aktiviteten, særlige tematiske interesser for dialogen og forudgående kendskab og forestillinger om "den anden", herunder ligheder og forskelle mellem unge fra hhv. Danmark og Mellemøsten. Efterfølgende kom interviews rundt om følgende emner: Generelle indtryk af aktiviteten, indtryk af dialogambassadørerne, særligt interessante eller kedelige emner drøftet under aktiviteten,

overraskelser/ny indsigt, ændringer i opfattelser af "den anden", herunder hvad informanten opfattede som forskelle og ligheder mellem unge fra de to kulturer. Rammen blev brugt fleksibelt, således at den enkelte informant fik mulighed for at give sin egen fri version af sin oplevelse af aktiviteten, men der blev efterfølgende spurgt ind til emner, som informanten ikke umiddelbart selv var kommet ind på.

Herudover deltog vi som observatører under de pågældende dialogaktiviteter, ligesom vi var til stede som observatører under de umiddelbart forudgående træningsseminarer for alle dialogambassadørerne i henholdsvis Danmark og Jordan.

De fleste informanter blev af logistiske årsager enten udpeget af institutionerne eller havde tilmeldt sig frivilligt til at blive interviewet.¹ Det er derfor sandsynligt, at vi overvejende har talt med de særligt interesserede og engagerede, der stillede op til interviews, eller de elever, som institutionerne mente var "gode" repræsentanter, altså de dygtige elever.²

Derudover var der i Egypten og Jordan en tendens til, at informanterne var meget høflige og imødekommende og helst ikke sagde noget kritisk om dialogaktiviteterne. Vi lagde i indledningen til interviewet meget vægt på, at vi kommer fra et uafhængigt forskningsinstitut, der ikke er tilknyttet DUF, som stod for aktiviteterne. Men det kunne ikke undgås, at vi som interviewere også kom til at repræsentere Danmark og danskere, hvorfor informanterne også følte, at de talte om os, når de besvarede nogle af vores spørgsmål. Dette prægede især deres udsagn om forestillinger om Danmark i vores forinterview, hvor deres eventuelle fordomme om danskere sjældent blev udtrykt. Disse viste sig dog ofte i interviewene efter dialogaktiviteterne, hvor enkelte, som i forinterviewet forbandt Danmark med smør og ost, eksempelvis sagde, at de var overraskede over, at alle danskere ikke hader muslimer og godt kan leve med andre nationaliteter.

Der er på samme vis eksempler på, at informanter i forinterviewet giver udtryk for, at det emne, de mener, kunne være interessant at drøfte med danske unge er ungdomskultur eller lignende i Danmark, men som ikke under aktiviteten spørger ind hertil, og som efterfølgende angiver drøftelsen af tegningerne som det mest interessante.

Også i Danmark er der tendens til tilbageholdenhed med at udtrykke, hvad informanten muligvis godt ved er fordomme i forinterviewet. Først i efterinterviewet, hvor informanten har fået gjort op med den pågældende fordom – eller måske er blevet bevidstgjort om en fordom – bliver der klart givet udtryk for, at det var en fordom man egentlig havde i udgangspunktet.

Selvom ideen med at gennemføre for- og efterinterviews oprindeligt var, at vi ville kunne spore objektive forandringer i måder at anskue "den anden" på fra før til efter aktiviteten, måtte vi blandt andet på grund af vanskelighederne med at få troværdige udmeldinger i forinterviews, måtte opgive den fremgangsmåde. Undersøgelsen er således altovervejende baseret på informanterne egne, subjektive, oplevelser af aktiviteten. Og det er i sagens natur umuligt at sige, i hvilken grad informanternes beretning om deres oplevelse bevidst eller

¹ Da de fleste interviews fandt sted i skoletiden, var vi nødt til at arbejde sammen med skolerne om at rekruttere informanter til undersøgelsen.

² En af informanterne på en privatskole i Jordan havde bl.a. været på udveksling i Danmark og var tydeligvis udvalgt til at blive interviewet på den baggrund.

ubevidst er præget af andre faktorer; f.eks. hvilken oplevelse informanten ville ønske, at hun/han havde haft, eller synes hun/han burde have haft, hensyn til dialogambassadørerne, glæden ved simpelthen at lave noget andet end det man plejer i skolen/universitetet osv. Det er i den forbindelse også vigtigt at påpege, at undersøgelsen udelukkende registrerer denne subjektive oplevelse umiddelbart efter aktiviteten, hvor indtryk nødvendigvis fremstår klarere og mere intenst for den enkelte deltager. Hvorvidt de samme svar ville blive givet en uge eller en måned efter aktiviteten er umuligt at sige.

De citater, der bringes nedenfor af egyptiske og jordanske deltagere, er ikke ordrette. Interviews i Egypten og Jordan blev gennemført med tolk, og alt for ofte oplevede vi, at tolken gav meningsoversættelser snarere end ordrette oversættelser. Vi har imidlertid ingen grund til at tro, at meningsoversættelserne i al væsentlighed ikke er tro mod informantens holdninger og udsagn. De resultater, der fremhæves i de følgende afsnit vil tillige altid – med mindre andet fremgår – være baseret på flere ensartede meningstilkendegivelser fra en række informanter.

4. Gensidige forestillinger: begrænset viden og udbredte negative fordomme

Selvom forinterviewene ikke kunne anvendes som baseline for en undersøgelse af ændringer i holdninger og opfattelser efter aktiviteterne gav de dog sammenholdt med efterinterviewene et indblik i, hvad der interesserede danske informanter at drøfte med dialogambassadører fra Jordan/Egypten, og omvendt hvad der interesserede jordanske og egyptiske informanter at snakke med de danske dialogambassadører om. Sammen med efterinterviewene, hvor der klarere blev givet udtryk for forudgående holdninger, er det tillige muligt at sige noget om de generelle opfattelser af "den anden" hos de unge informanter fra hhv. Danmark og Jordan/Egypten.

Det emne, der for langt de fleste informanter i *Egypten og Jordan* var mest interessant at drøfte med dialogambassadørerne, var uden sammenligning tegningesagen og muslimers forhold i Danmark. Under alle 8 aktiviteter, vi overværede i Jordan og Egypten, var tegningesagen i større eller mindre grad et emne, der blev diskuteret. I de tilfælde, hvor den ikke blev taget op af dialogambassadørerne selv, blev den taget op af en af deltagerne, og det blev positivt modtaget, når dialogambassadørerne af egen drift tog tegningesagen op eller skabte anledning til at spørge ind til den.

Særligt efterinterviewene viste, at mange af vores informanter havde haft indtryk af, at danskere generelt nærede en stærk uvilje mod muslimer. Som vi skal komme tilbage til senere, sås tegningerne i høj grad som et udtryk for denne modvilje.

Der var samtidig en tydelig interesse blandt jordanere og egyptere i, at danskerne skulle have et godt indtryk af deres land og af islam. Spørgsmålet om, hvordan særligt den etniske dansker så på Jordan/Egypten eller muslimer, blev stillet under samtlige dialogaktiviteter. Et spørgsmål, som vi også ofte blev mødt med af vores informanter.

I *Danmark* kunne særligt i 9. – 10. Klasser konstateres et meget begrænset forudgående kendskab til Mellemosten, og vi faldt over forestillinger, der lå ganske langt fra virkeligheden:

"De render måske 13 km for at hente vand, hvor vi bare går ud i køkkenet og tænder for vandhanen, så det er meget spændende, at se hvor meget, eller hvor lidt, luksus de har haft".
(16-årig informant i Danmark)

Også i Jordan og Egypten var viden om Danmark begrænset. Og ovenstående citat matches måske bedst af en ung egypter, der fra en egyptisk komedie "the Danish experience" havde fået indtrykket af, at der i Danmark var noget, der hed en "nøgen-dag"³.

Hos langt størsteparten af de danske informanter blev der tilkendegivet en klar interesse i at vide mere om hverdagen og særligt religionens betydning for unge i Mellemøsten. Det var således en udbredt opfattelse blandt vores informanter, at religionen er meget styrende for unge i mellemøsten.

I modsætning til i Jordan og Egypten stødte vi kun på meget få danske unge, der var interesseret i at høre, hvad egypterne og jordanerne synes om Danmark, eller som havde forventninger om, at de ikke kunne lide danskere.

For- og efterinterview i Jordan og Egypten viste en generel tendens til at formulere forskelle mellem danskere og egyptere/jordanere langs akserne "fri og open minded" (danskere/folk fra vesten generelt) versus "traditionsbundet og lukket" (den arabiske verden). I Danmark blev forskellene formuleret som "individualistiske" og "kritiske" versus "stærk familie" og "religion".

5. Dialogens resultater: Menneskeliggørelse og opgør med udvalgte fordomme – men ikke med generaliseringer .

I alle tre lande kunne vi konstatere, at vores informanter over en bred kam gav udtryk for at deltagelsen i dialogaktiviteten havde medvirket til at nedbryde de negative fordomme om "den anden" og at få etableret fornemmelsen af et menneskeligt fællesskab med dialogambassadørerne, der typisk generaliseres ud til alle danskere, alle egyptere, alle muslimer eller alle fra Mellemøsten, alt efter hvad den enkelte informant opfatter dialogambassadøren værende repræsentativ for.

Afgørende for disse resultater – der altså særligt kan spores i anden fases aktiviteter - synes at have været en kombination af forskellige forhold, som vi kan kategorisere under:

1. Fortællinger om faktuelle forhold – det forhold, at deltagerne bibringes nye oplysninger eller fortællinger om "den anden", der er relevante for deres meningsdannelse om "den anden".
2. Helhedsindtryk – der omfatter alle de nonverbale indtryk, der bidrager til deltagerens holdninger og indtryk af "den anden".

³ The Danish Experience er en egyptisk komedie fra 2003, som omhandler en egyptiske familie, hvor en dansk svigerdatter opfører sig stærkt kompromitterende. Myten om en "nøgendag" i Danmark etableres heri.

3. Rammer for dialogen - der grundlæggende handler om, hvordan man får skabt en konstruktiv stemning mellem de dialogerende parter.
4. Generaliseringer fra ambassadør til den bredere "anden", som vedkommende anses at repræsentere

Fortællinger om faktuelle forhold

Helt overvejende kunne vores informanter i *Egypten og Jordan* efter anden fases aktiviteter pege på, at de havde fået ny viden og indsigt under aktiviteten. Af faktuel viden fremhæver flere informanter, at de har fået ny viden om muslimers vilkår i Danmark; at muslimerne har rettigheder, at de har steder at bede, at muslimske kvinder kan gå med tørklæde i fred etc.

"We hear about France. It is absurd that they forbid people to wear scarves. I am happy it is not like this in Denmark. I thought that the Muslim communities in Denmark would not have equal rights to the extent that they seem to have. I was sure that the law was equal, but I thought that they experienced more resistance and racism" (27-årig informant i Jordan)

Der er også mange tilfælde af ny indsigt i dialogambassadørernes holdning til tegningerne og baggrunden herfor. Nogle af de aspekter, som de danske dialogambassadører nævnte i forbindelse med drøftelse af emnet var, at det ikke er alle danskere, der støtter tegningerne, at tegningerne blev trykt af Jyllandsposten som led i en kamp for ytringsfrihed (hvilket var nyt for alle), at danskere generelt ikke har samme forhold til religion og derfor ikke forstår religiøse følelser på samme måde, og at satiretraditionen stort set ingen grænser har i Danmark. Her er nogle af vores informanternes reaktioner på drøftelserne af tegningerne:

"I thought most of them hated us. Now I know it is not all. Just some of them. I understood that he [dansk dialogambassadør] didn't understand that we have a faith and that we care more about these things" (19-årig informant fra Egypten)

"I didn't know before why this happened in Denmark. And they explained – and [dansk dialogambassadør] is Muslim and living there – that they were just doing this because of freedom of speech. And then I understood" (32-årig informant fra Egypten).

"I learned that the purpose of the cartoon wasn't to insult the Prophet, instead it was a political issue. (Was this a surprise?) Yes. I thought that most of the Danes knew everything about the Prophet, but actually they know nothing. The Danes think that the Prophet is a normal human and it is okay to make a drawing." (25-årig informant fra Egypten)

"After [den danske dialogambassadør] told about her point of view; Maybe the cartoonist did not mean to insult. (...) Maybe it is because Al Qaeda has ruined the image of Islam" (15-årig informant fra Jordan)

"He [danske dialogambassadør] said that in Denmark, when they made the drawings, they wanted to know why we cared so much about the drawings. I thought that they knew that we would care. But now I know that they didn't know that we care so much." (15-årig informant fra Jordan)

Det er indtrykket, at begge fortællinger – til dels af muslimers rettigheder i Danmark samt udlægningen af de samfundsmæssige omstændigheder for tegningerne – for mange informanter er medvirkende til at nedbryde en forestilling om, at tegningerne er lavet med det ene formål at krænke og forfølge muslimer, og om at danskerne generelt ikke bryder sig om muslimer. I Jordan og Egypten taler de fleste informanter således om, at de har ændret mening om danskerne og Danmark. Flere udtrykker en vis lettelse over, at danskere i virkeligheden er helt almindelige, flinke og rare mennesker, der ikke hader muslimer eller er ekstremistiske.

"I thought that Danish people were extremist and would have hard to cope with other people. Now this perception has changed. Danish people are very nice people and can easily live with others." (14-årig informant fra Jordan).

"I have also learned that Danish people are very nice and only a few of them agrees on the cartoon and have negative opinions about Middle Eastern people" (14-årig informant fra Egypten).

Også i Danmark gav langt de fleste informanter udtryk for at have opnået ny viden. Flere havde imidlertid svært ved at konkretisere, hvad denne viden bestod i. Flere deltagerne pegede på indsigt i familiemønstre og religiøs praksis gennem diskussioner af blandt andet ægteskab og kønsroller, hvor de hørte dialogambassadørernes argumenter for, hvorfor de eksempelvis ikke vil indgå i ægteskab med en person, der er af en anden religiøs opfattelse end dem selv.

Dialogambassadørernes fortællinger om deres personlige forhold til religion (som særligt prægede den gruppe vi fulgte i anden fase) bidrog til at nuancere dialogdeltagernes opfattelse af, hvad det vil sige, at være meget troende muslim.

"Det med at [den egyptiske dialogambassadør] var blevet ateist, det havde jeg aldrig troet om en muslim, at de kunne holde op med at tro på deres religion, det er også bare så fordomsfuldt, men jeg har sådan et generelt billede af, at Islam er meget vigtigt for folk fra Mellemøsten, det har altid været sådan oppe i mit hoved, at det bare er et og alt, og at det styrer virkelig meget, men det gør det åbenbart ikke. Det var bare et individ, som havde mistet sin tro, og så begyndt at tænke over, hvor vi alle sammen kommer fra igen" (17-årig informant fra Danmark)

Der er i øvrigt tilsvarende klare tegn på holdnings- og stemningsskifte over for "den anden" i efterinterviewene. Opgøret med fordomme – gående på, at Mellemøsten nærmest kun består af krig, bomber og terror, og at muslimer (eller religiøse mennesker i det hele taget) er "mærkelige" eller "fanatiske" – giver ligeledes anledning til et stemningsskifte. En informant siger blandt andet:

"Man hører altid om, at muslimerne er sådan nogle mærkelige nogle, og så hører man, at de laver terror (...) man får på en eller anden måde menneskeliggjort dem lidt mere, og så finder ud af, at de er så meget mere ligesom os" (16-årig informant fra Danmark).

Denne "menneskeliggørelse" nævnes flere gange med forskellige formuleringer – hvilket bringer os videre til helhedsoplevelsen.

Helhedsoplevelsen

Der er talrige indikationer i vores materiale på, at informanter i høj grad tolker på og danner indtryk på baggrund af alt muligt andet end det, der siges under dialogmøderne

I Danmark er det især dialogambassadørernes fortællinger om deres personlige forhold til religion, der har gjort indtryk på informanterne, men stemningskiftet er tilsyneladende også tæt forbundet med det blotte møde med troende muslimer og mennesker fra Mellemøsten. Flere informanter finder det overraskende, hvor meget de har til fælles med dialogambassadørerne fra Mellemøsten, heriblandt påklædning, humor og "personlighedsmæssigt". Dette hænger meget godt sammen med informanternes følelse af at have lært noget nyt uden at kunne konkretisere den nye viden.

"Det er svært at sige noget konkret, jeg synes, jeg mødte nogle mennesker, og lærte dem mere personligt at kende, og har ligesom fået et mere menneskeligt indblik i Mellemøsten" (18-årig informant fra Danmark)

"Det er lige som om, at når man sidder overfor et menneske og taler, det behøver ikke engang være dybere, men bare det, at de er der, man kan snakke med dem, det kan være sjovt, det gør at man får et andet billede af dem, de rykker tættere på." (18-årig informant fra Danmark)

"Så synes jeg at han, [den egyptiske dialogambassadør], han var jo meget religiøs, sagde han selv, men han var jo et stille og roligt og pænt menneske, så man fik den mening, at selvom det bliver blæst sådan op i medierne, så er det nok sådan, at de få ødelægger det for de mange. Så jeg synes jeg har fået en bredere opfattelse af, hvordan menneskene faktisk er bag om de her ting, som man hører om." (17-årig informant fra Danmark)

"Det lyder måske lidt mærkeligt, men jeg har et billede af dem, hvor de ser helt anderledes ud. Og så ser jeg dem, og det kan godt være at nogle af dem er lidt mørke i huden og har noget andet hår, men de var bare, det kan godt være at det var pga. deres tøj eller noget, men de var bare så meget ligesom os. Selvom de måske havde en lidt anden hudfarve. De var bare helt normale. Og jeg havde måske regnet med at se sådan nogle med burka og slør." (16-årig informant fra Danmark).

Holdningsændringer sker med andre ord måske i mindst lige så høj grad på baggrund af det personlige møde som på baggrund af ny erhvervet viden. Der er flere informanter, der fremhæver, at de jo godt på et eller andet plan ved at folk fra Mellemøsten ikke er som de bliver præsenteret flest i medierne, men at det alligevel var godt ved det konkrete møde at få bekræftet, at ens fordomme netop er – fordomme.

"Det gik op for mig, at man tror, at når man kommer fra Mellemøsten, så er alle muslimer, og alle har den der vilde tro, som man kan forstå herhjemme. Det er sjovt, at man ved jo nok godt i baghovedet, at sådan er det ikke, men man begynder bare at tro det. Og så møder man nogen, der ikke er sådan, og så går det pludselig op for en, at nå ja, for pokker, sådan er alle ikke" (18-årig informant fra Danmark)

Selvom viden om muslimers forhold i Danmark og konteksten for tegningerne var vigtige for stemningskiftet blandt informanter i Jordan og Egypten, er det tydeligvis også her en vigtig faktor, hvordan dialogambassadørerne opleves. Det overrasker f.eks. flere informanter i Jordan og Egypten, at de bliver behandlet med respekt af ambassadørerne. En enkelt informant giver ligefrem udtryk for, at måden han var blevet behandlet på under

dialogaktiviteten var udslagsgivende for, at han havde fået en mere positiv holdning til Danmark:

"I thought they would talk to us in a very rude way and have a negative view on us and hate and disrespect us. But I have seen that they treat us very well and nice and on an equal base (...) I got to know Denmark better, I had a negative opinion but got to know them better and changed my opinion (what made you change your mind?). The way they treated us, came to us and talked to us." (15-årig informant fra Egypten)

Det er også tydeligt, at det gjorde indtryk, at der var danske, troende, muslimer med i grupperne af dialogambassadører. I Jordan fortalte en kvindelig deltager, at hun under aktiviteten havde spurgt den kvindelige danske muslim, hvordan det var at være muslim i Danmark, men at hun allerede forventede et positivt svar. Adspurgt hvorfor, svarede hun:

"I got the feeling that it would be this answer, because she [danske muslimske dialogambassadør] was speaking freely. Their interaction showed me that..." (27 årig informant fra Jordan)

Rammer for dialogen

I de fleste interviews i Egypten, Jordan og Danmark fremhæves det som positivt, at dialogaktiviteterne var opbygget interaktivt, at ambassadørerne selv fremlægger deres holdninger, og – ikke mindst - at der lyttes og udvises interesse for deltagerens holdninger og synspunkter. Det sker bl.a. i forbindelse med "corner game" (se mere udførlig beskrivelse i annex), hvor deltagerne skal tage stilling til et spørgsmål, som dialogambassadørerne stiller – f.eks.: "hvem bør tage de vigtige beslutninger i familien" – ved fysisk at stille sig hen i et hjørne af rummet, der repræsenterer et af fire svarmuligheder eller holdninger. Herefter bliver deltagerne bedt om at forklare deres stillingtagen. Særligt i Egypten og Jordan reagerer informanter positivt på lige præcis denne leg, fordi den skaber plads for deltagerens meningstilkendegivelser:

"They respected our opinions. They gave us space to tell our opinions." (15-årig informant fra Jordan)

"The most important thing I learned, is to participate with my opinion" (14-årig informant fra Egypten)

Enkelte i Egypten og Jordan fremhæver endda en oplevelse af "friheden til at udtrykke sig".

"I learned about freedom of speech. When they asked the questions and the following discussion [hjørnelegen] – he [dialogambassadøren, der styrede legen] didn't force anyone to join any of these answers. And when we were freely commenting afterwards – he was treating us like his brothers. I felt free to ask questions." (16-årig informant fra Egypten)

I første fase af dialogaktiviteterne i Danmark reagerede deltagerne positivt på de interaktive dialoglege, fordi de var sjove og engagerende. I anden fase er det tydeligt i alle tre lande, at det forhold, at dialogambassadørerne i langt højere grad fremlagde personlige holdninger og fortællinger, har bidraget til at anslå en mere intim stemning. Det har haft afsmittende effekt på deltagerens mod på at bidrage på ærlig og åben vis, men også på deltagerens generelle oplevelse af mødet, dialogambassadørerne og deres troværdighed.

"They blended with us. They were like part of the group. They didn't have the barrier "We are the ambassadors and you are the listeners"." (19-årig informant fra Jordan)

"I felt that I could tell what I wanted and I could discuss my opinion" (22-årig informant fra Jordan).

"Det fungerede rigtig godt, de var engagerede og nemme at snakke med, og selv meget åbne, det gjorde det hele meget nemmere (...) men også bare... til at være på lige fod med os, at det ikke var en prædiken, men en dialog." (18-årig informant fra Danmark)

"Der var åbenhed, det var meget nemt at spørge dem om ting. (...). De var fire mennesker og vi var måske tyve mennesker, der var menneskelig kontakt, og man syntes, at man lærte dem at kende. Og igennem dem ligesom også hvor de kom fra, deres kultur og så videre. Og de var lige pludselig her i vores klasselokale. Og det var ikke langt væk eller på Internettet eller over telefon. Det var dialog og det var her hos os." (18-årig informant fra Danmark)

"Men det var meget tæt, de følte tæt ved og man kunne se dem og spørge dem om ting. Det var ikke langt, lige pludselig blev verden lidt mindre altså" (18-årig informant fra Danmark).

Det fremhæves endvidere af enkelte informanter som befordrende for dialogen, at dialogambassadørerne fremlægger divergerende holdninger, og tydeligvis ikke har et fælles budskab, de skal ud med, men diskuterer med deltagerne og hinanden på lige fod.

"Very good. I liked that they had different opinions and represented Muslims and Christians and Danish people. They didn't play a role but truly represented their own opinion." (14-årig informant fra Egypten)

"Så det synes jeg var rigtigt godt, at der var en ping pong, og at de fire ikke bare var enige i alt, og så bare talte os efter munden men udfordrede os til at have vores holdninger." (17-årig informant fra Danmark)

Som illustrativ kontrast til denne generelle positive oplevelse af dialogmetoderne, valgte en gruppe til en af de monitorerede aktiviteter at aflyse deres indledende interaktive diskussionsøvelser og gå direkte til en spørgsmål-svar session med fokus på den etnisk danske dialogambassadør. Denne aktivitet fik klart mindre positiv feedback end de andre. En af informanterne noterede bagefter som noget negativt, at den etnisk danske dialogambassadør havde snakket hele tiden og ikke havde ønsket at høre noget om deltagerne. Interessant nok var det også det eneste tilfælde, hvor en informant efterfølgende gav udtryk for, at det, den danske dialogambassadør havde sagt, var utroværdigt:

"He did not care to answer the truth. He just gave the diplomatic answer, he was not honest in his answer." (23-årig informant fra Egypten)

Generaliseringer fra ambassadørerne til den bredere "anden"

Informanternes havde generelt tendens til at generalisere på baggrund dialogambassadørerne. Det var f.eks. slående at de danske informanter i første fase i noget omfang fik nuanceret forestillingen om religionens meget dominerende rolle i Mellemøsten – uden at det egentlig var et emne, der blev drøftet under aktiviteterne. Det kan bedst forklares med, at de grupper af dialogambassadører, der blev fulgt i Danmark i første fase primært bestod af kristne piger fra Jordan og muslimske egyptere, der ikke var særligt stærkt religiøse. I anden fase syntes de danske informanter at have fået indblik i, at meget troende mennesker ikke behøver at være fanatiske. Dette kan på samme måde forklares med, at den gruppe, hvis aktiviteter blev

monitoreret i anden fase, domineredes af en meget ressourcestærk ung egypter, der var meget eksplicit omkring sin stærke religiøsitet.

Også i Jordan og Egypten kunne der observeres flere eksempler på generaliseringer, på baggrund af det den enkelte ambassadør sagde eller udstrålede. :

"I learned that Danish people don't discriminate between men and women. Men and women have equal rights. They have a sense of humor." (16-årig informant fra Egypten)

Uanset, at den enkelte dialogambassadør typisk understregede, at han eller hun ikke repræsenterede andre end sig selv, bliver de altså af flere af vores informanter opfattet som repræsentative for en kultur eller nationalitet.

6. Konkluderende analyse

Dialogambassadører som sneryddere på dialogsporet

"A dialogic dialogue requires enlightenment beyond preconceived ideas of the Other" (Pace 2005: 298)

Det er notorisk metodisk vanskeligt at analysere, hvad der sker med individer, der deltager i dialog med andre mennesker, jf. metodiske problematikker opridset i afsnit 3. Undersøgelsens resultater skal derfor tages med en del forbehold.

Den konklusion, der har det bedste fodfæste i undersøgelsen, er at udgangspunktet for interkulturel dialog mellem i dette tilfælde Danmark og Egypten/Jordan er præget af stor gensidig uvidenhed og udbredte gensidige negative fordomme. Styrken ved undersøgelsen i forhold til lige præcis denne konklusion er, at der var lejlighed til at tale med vores informanter efter en dialogaktivitet, under hvilken, der for den enkelte var sket en bevidsthedsgørelse om ens fordomme, og/eller som gav bedre muligheder for efterfølgende – uden skamfølelse – at give udtryk for ens fordomme, fordi man samtidig kunne deklarerer, at man havde fået gjort op med den. Det er således givet, at de stærke fordomme vi i Jordan og Egypten fandt om danskere som et muslim-fjendtligt folkefærd ikke ville være fremkommet gennem isolerede interviews af informanterne. Det samme kan siges om de danske informanters meget tydelige udmeldinger om fordomme om unge fra Mellemøsten, som primært kom til udtryk i efter-interviewene.

Dette gensidige fjendebillede må siges at udgøre endnu en imperfektion i grundlaget for dialog i habermasiansk forstand, der skal præges af gensidig *anerkendelse*. En af de grundlæggende forudsætninger som Habermas fremsætter for en dialog mellem den sekulære og den religiøse tankeverden er, at det sekulære anerkender det religiøse som ligeværdigt system og ikke blot som et irrationelt forstadium for moderniteten (Habermas 2005). Mange af de danske unges forestillinger om de stærkt religiøse muslimer er imidlertid lige præcis præget af opfattelsen af noget irrationelt.

Resultaterne af dialogen, som er skitseret i afsnittet ovenfor, lever som sådan heller ikke op til Habermas' ideale dialog. Vi ser ingen eksempler på, at ny viden om andre livsanskuelser fundamentalt udfordrer eller sætter deltagernes egne verdensopfattelse i perspektiv.

De resultater, der kan spores blandt deltagerne i DUF's dialogaktiviteter er en ny indsigt i, at "den anden" ikke er grundlæggende fjendtligt indstillet, og en "menneskeliggørelse" af den anden. Der kan således argumenteres for, at projektet netop – ved at rydde misforståelser af vejen og nuancere fordomme - bidrager til at tilvejebringe den helt grundlæggende, gensidige anerkendelse, der er nødvendig for at der overhovedet kan påbegyndes en egentlig dialog.

Dialog som metode til nedbrydning af fordomme og etablering af gensidig sympati.

Der kan argumenteres for, at de relativt massive og negative fordomme på begge sider udgør et relativt taknemmeligt grundlag, på hvilket DUFs projekt kan skabe resultater: Jo flere fordomme og stereotype forestillinger der eksisterer, des nemmere er det at nuancere disse ved det blotte møde med et udsnit af en anden virkelighed. Og det er måske delvist forklaringen på de overvældende resultater, som undersøgelsen – selv med alle metodiske forbehold taget i betragtning – peger på, at dialogaktiviteterne har haft i forhold til deltagernes nyvundne sympati for "den anden".

Men selv med et "taknemmeligt" udgangspunkt er det ikke givet, at man blot ved at sætte mennesker sammen – og vel og mærke typisk kun i ca. to timer - kan skabe denne type resultater. Vi så under projektet eksempler på dialogaktiviteter, der ikke havde denne effekt, fordi interaktionen med "den anden" i essensen var fraværende (mange af 1. fases dialogaktiviteter i Danmark) eller fordi aktiviteten i sin udformning tydeliggjorde, at der ikke var tale om en gensidig og ligeværdig dialog (aktivitet i Egypten, hvor de interaktive dialoglege blev opgivet).

Den måde dialogaktiviteten blev tilrettelagt på, og de metoder, der blev anvendt i aktiviteterne vurderes med andre ord også at have været afgørende for resultaterne. Kombinationen af de interaktive dialoglege og dialogambassadørernes åbenhed omkring personlige historier og egne holdninger formåede således på kort tid at skabe et rum, hvor deltagerne følte sig trygge og frie til at udtrykke deres holdninger og spørge dialogambassadørerne om (næsten) hvad som helst, og hvor der skabtes en høj grad af tillid til ambassadørernes troværdighed.

Lige præcis ambassadørernes troværdighed er en afgørende præmis for, at de to andre faktorer, som vi identificerede som vigtige for resultaterne, kan komme i spil: For det første de fortællinger om faktiske forhold, der er relevante for at danne sig en ny mening om "den anden" – i Egypten og Jordan særligt viden om muslimers forhold i Danmark og omstændigheder omkring tegningesagen. Og for det andet det indtryk der dannes på baggrund af dialogambassadørerne, interaktionen mellem dialogambassadørerne mv.

Generelt er det vurderingen, at informanternes helhedsindtryk af stemningen, måden interaktionen foregik på og ambassadørernes personligheder, var afgørende for, om informanten fattede sympati for "den anden" og sad tilbage med opfattelsen af, at have fået nuanceret fordomme.

DUF's pilotprojekt er interessant fordi dialogambassadørerne hos deltagerne får skabt oplevelsen af en konstruktiv dialogsituation på trods af det lidt kunstige set-up for dialogen. Og det er i høj grad denne oplevelse af en reel dialog i form af en ligeværdig holdningstilkendegivelse, der i sidste ende skaber resultater i form af at nedbryde negative fordomme og at skabe gensidig sympati.

Set i det perspektiv giver den stærkt (i habermasiansk forstand) imperfekte dialog alligevel mening i en situation, hvor gensidige fjendebilleder skal rives ned før det overhovedet giver mening at tale om dialog. I den forstand kunne DUFs projekt mere retvisende indskrives i de nyere trends inden for public diplomacy-litteraturen, "new public diplomacy" eller "social diplomacy". fortalere for "new public diplomacy" agumenterer netop for, at udvekslings, dialog og samarbejdsprojekter, der foregår uafhængigt af staten (og uafhængigt af specifikke public diplomacy-målsætninger), og som fokuserer på at lytte og forstå såvel som på at forklare sig, er de mest effektive i forhold til at nedbryde fjendebilleder og skabe gensidige sympatier på tværs af kulturelle skel. (se bl.a. Cowan og Arsenault 2008, Dutta-Bergman 2006, Amr 2004, Schneider 2008).

Et af de store dilemmaer ved "social diplomacy" er, at dialogaktiviteter som DUF's kun har en egentlig public diplomacy effekt så længe denne effekt er et mere eller mindre tilfældigt sideprodukt og ikke formålet i sig selv. DUFs projekt er således et premieeksempel på god "social diplomacy" fordi dialogen som metode får så central en placering og fordi der *ikke* er tale om et forudbestemt, fastforankret budskab, som man forventer, at målgruppen skal tage ind. Det er netop fordi projektet i den konkrete dialogsituation – mod alle habermasianske odds - tilstræber at skabe gensidighed og ligeværdighed, at det fungerer.

Annex 1 Dialogaktiviteter – forklaring på lege og beskrivelse af et dialogmøde.

Assumption game:

Dialogambassadørerne præsenterer en række udsagn, som hver især passer på én af dialogambassadørerne. Dialogambassadørerne placerer sig rundt i lokalet, og det er så op til deltagerne at gætte hvem af dialogambassadørerne, det enkelte udsagn refererer til, og placere sig ved den dialogambassadør, de mener, der er tale om i hvert tilfælde. Spørgsmål kunne eksempelvis lyde: "hvem er muslim?", "hvem er forlovet?", "hvem ryger?". Deltagerne bliver derefter spurgt, hvorfor de har valgt den pågældende person. Formålet med øvelsen er at vise, at vi tit tager fejl, når vi dømmes på baggrund af vores formodninger om "den anden".

Cornergame:

En række spørgsmål bliver præsenteret, og der gives fire svarmuligheder til hvert spørgsmål. Hvert svar noteres på et stykke papir, der bliver placeret i hvert hjørne af rummet. Deltagerne skal så gå over til det svar, som passer til deres holdning. Derefter bliver deltagerne spurgt nærmere ind til deres holdninger og opfordres til at uddybe deres standpunkter. Her deltog dialogambassadørerne selv aktivt i "legen" og uddybede deres holdninger ved at fortælle personlige historier. Spørgsmål og svarmuligheder kunne blandt andet lyde:

"If you were religious would you marry a person with another religious background?" 1) yes 2) yes, but without having children 3) yes, if he or she changed her religion 4) no

"If you were to take a major decision, to which extent would you involve your parents?" 1) Let the parents decide 2) Discuss it with them (minor influence) 3) they would influence the decision (major influence) 4) Not ask for their opinion at all

"To what extent would you fight for freedom of speech?" 1) always 2) only when not hurting others and still with respect for others 3) only when my own opinion is threatened 4) never

Eksempel på et dialogmøde (i Cairo):

En af dialogambassadørerne forklarer om projektet, og ambassadørerne præsenterer sig selv. Det samme gør deltagerne. Dernæst "hviskelegen" blandt deltagerne, der sidder i rundkreds med ambassadørerne spredt imellem sig: En af ambassadørerne hvisker en lang sætning i øret på sin sidemand, der derefter hvisker videre til sin anden sidemand, osv. indtil sætningen er nået kredsen rundt, og sidste mand siger sætningen – der nu lyder helt anderledes – højt. Herefter "assumptions game". Med spørgsmålene "hvem tror i ryger?" "Hvem tror I græd under sidste fredagsbøn?", "Hvem tror I har arbejdet i praktik på avisen, der bragte tegningen af profeten Muhammad?". Alt foregår i god stemning og med masser af latter og snak. Ambassadørerne forklarer hvad legene kan illustrere – rygtedannelse – og misforståelser der spreder sig i den forbindelse (hviskelegen), og hvordan vi ofte går fejl af forudfattede meninger vi danner os på baggrund af overfladisk kendskab til folk (assumptions game).

En af de deltagere, der har peget på den etnisk danske dialogambassadør som den, der har været i praktik hos Jyllandsposten, begrundet det med, at en muslim aldrig kunne arbejde for den avis, der havde forhånet profeten. Det får danskeren med anden etnisk og muslimsk baggrund til at sætte sig og fortælle sin historie.

Historien giver anledning til spørgsmål om tegningerne: Er det sandt at Westergaard er blevet brændt? Var der tale om en enkelt lille avis, eller er det et generelt had mod Islam i Europa? (genoptrykningen og andre europæiske avisers trykning af tegningerne ses som bevis herfor). Har boykotten virket? Danskeren med anden etnisk baggrund forklarer baggrunden for genoptrykningen, som ingen af deltagerne kendte i forvejen. Den anden dansker forklarer, at dansk eksport til Mellemøsten meget begrænset, og at boykotten derfor ikke har kunnet mærkes meget (hvilket vakte lidt frustration hos spørgeren).

En deltager spørger, hvad den etnisk danske dialogambassadørs indtryk af Mellemøsten var før hun kom til Cairo. Det får den etnisk danske dialogambassadør til at fortælle sin historie om sine oplevelser af tegningerne. Om hvordan hun, da hun så nyheder om brændende flag og brændende ambassader blev bange og forvirret og ikke forstod sammenhængen mellem tegninger og brændende ambassader. Men at hun blev enig med sig selv om at prøve at forstå i stedet for at blive bange.

En deltager tager ordet og fortæller om hans oplevelser fra en rejse til Tyskland. Han havde haft en forestilling om, at tyskerne ville se ned på ham, men var blevet overrasket over hvor respektfuldt han var blevet behandlet. Tyskland havde meget større respekt for det enkelte menneske end i Egypten, konkluderede han. Snakken fortsætter i god atmosfære.

Litteratur

Amr, Hady (2004): "The Need to Communicate: How to Improve U.S. Public Diplomacy with the Islamic World", *The Saban Center for Middle Eats Policy at the Brookings Institution*

Cowan, Geoffrey og Arsenault, Amelia (2008): "Moving from Monologue to Dialogue to Collaboration: The Three Layers of Public Diplomacy", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 616, No. 1, 10-30.

Del Sarto, R. A. (2005): "Setting the (Cultural) Agenda: Concepts, communities and Representation in Euro-Mediterranean Relations", *Mediterranean Politics*, Vol. 10, No. 3, 313 – 330.

Dutta-Bergman, Mohan (2006): "U.S. Public Diplomacy in the Middle East: A Critical Approach", *Journal of Communication Inquiry*, Vol. 30, No. 2, 102-124.

Habermas, Jürgen (2006): Religion in the Public Sphere, *European Journal of Philosophy*, Vol. 14, No. 1

Lynch, Marc (2005): "Transnational Dialouge in an Age of Terror", *Global Society*, Vol. 19, No. 1.

Malmvig, Helle (2005): "Security through Intercultural Dialogue? Implications of the Securitization of Euro-Mediterraeaan Dialogue between Cultures", *Mediterranean Politics*, Vol. 10, No. 3, 349-364.

Pace, Michelle (2005): "Imagining Co-presence in Euro-Mediterranean Relations: The Role of 'Dialogue'", *Mediterranean Politics*, Vol. 10, No. 3, 291-312.

Schneider, Cynthia (2008): „Cultural Diplomacy: Hard to Define, But You'd Know It If You Saw It", *Bridge the Gap or Mind the Gap? Culture in Western-Arab Relations*, Netherlands Institute of International Relations, Clingendael.